

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО****Гресь Н.М.,***старший викладач кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету*

УДК 347.615

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА НЕВИКОНАННЯ БАТЬКАМИ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

Україна – європейський лідер за кількістю розлучень. Українці розривають шлюб у півтора рази частіше, ніж європейці. З найбільшими труднощами після розлучення стикається особа, на утриманні якої залишається неповнолітня дитина. Як не прикро, але завжди були батьки, які недбайливо ставилися до обов'язку з утримання своїх неповнолітніх дітей, усіляко намагаючись уникнути їх фінансової підтримки. Статистичні дані з виконання судових рішень про стягнення аліментів свідчать про те, що станом на 1 січня 2015 р. на виконанні в органах Державної виконавчої служби перебувало 626 097 проваджень за виконавчими документами. При цьому кількість виконавчих проваджень, за якими сума заборгованості перевищує суму платежів за 6 місяців, налічувала 91 558 документів (22,8%). Крім того, з 1 січня 2016 р. тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, надається з урахуванням матеріального стану сім'ї, в якій виховується дитина. Тобто частина осіб, які раніше отримували цю допомогу, яка хоча би частково компенсувала несплачені аліменти, втратили на неї право. Враховуючи це, питання притягнення до відповідальності за несплату та прострочення сплати батьками аліментів на утримання неповнолітніх дітей як механізм впливу на боржника, є актуальним і потребує дослідження.

Проблема стягнення аліментів на утримання дітей завжди викликала гострі дискусії. Загальні підходи до вивчення вказаного питання розглядалися у працях, присвячених аліментним зобов'язанням загалом, зокрема у працях Л.В. Афанасєвої, Л.В. Сапейко, С.А. Петреченко, Є.М. Ворожейкіна, О.Й. Пергамент, О.Ф. Лапчевської. Серед учених, які здійснювали дослідження безпосередньо відповідальності за невиконання аліментних зобов'язань, можна зазначити Л.В. Красицьку, І.В. Семиногова, М.І. Мельник. Комплексного дослідження теоретичних і практичних питань, пов'язаних із відповідальністю за невиконання зобов'язань з утримання батьками дітей в Україні, немає.

Метою статті є виявлення і дослідження проблем у практиці реалізації аліментних зобов'язань батьків, відповідальності за їх неналежне виконання та неви-

конання, а також пошук шляхів вдосконалення національного законодавства з окресленого питання.

Відповідно до ч. ч. 1–3 ст. 181 Сімейного кодексу України (далі – СК України) способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними або за рішенням суду [1].

У науці сімейного права є декілька підходів до питання, чи можна вважати примусове стягнення аліментів мірою відповідальності. Відповідь залежить від того, який зміст вони вкладають у поняття санкції і відповідальності.

На думку одних учених (Є.М. Ворожейкіна, О.Й. Пергамент), стягнення аліментів у судовому порядку саме по собі вже є юридичною відповідальністю, оскільки обов'язок тут здійснюється в результаті владного примусового втручання держави. Те, що ніяких додаткових обов'язків до тих, які батьки мали до моменту покладення на них юридичної відповідальності, не виникає, не вважається принциповим. Поряд із цим свого часу пропонувалося виділяти як специфічну рису сімейно-правової відповідальності те, що вона не виражається у формі покладення додаткового обтяження на зобов'язану особу.

Але найбільш обґрунтованою є позиція вчених (М.В. Антокольської, В.І. Даніліна, М.С. Малєїна, В.П. Нікітіної та ін.), які вважають, що стягнення аліментів у судовому порядку не є відповідальністю, хоч і являє собою санкцію, тому що містить елемент примусу. Не будь-яка санкція, встановлена у разі порушення зобов'язання, є реалізацією відповідальності. Санкції поділяють на дві основні групи: міри відповідальності та міри захисту. Тобто поняття санкції і відповідальності не ідентичні. Відповідальність являє собою систему заходів примусового характеру, які застосовуються до правопорушника і викликають у його майновій сфері негативні наслідки. У разі стягнення аліментів у судовому порядку платник не зазнає жодного додаткового обтяження. На думку окремих учених, широке розуміння відповідальності, коли примусове виконання обов'язку саме по собі вважається мірою відповідальності, призводить до фактичної безвідповідальності, оскільки така відповідальність нічим не обтяжує правопорушника, окрім примусового виконання

того обов'язку, який існував незалежно від (без) правопорушення [2, с. 101].

Для стимулювання учасників сімейних відносин до виконання своїх обов'язків законодавством України передбачена низка заходів із притягнення до відповідальності за невиконання або неналежне виконання аліментних зобов'язань щодо утримання неповнолітніх дітей. Аналіз нормативно-правових актів показує, що відповідальність за порушення аліментних зобов'язань має міжгалузевий, комплексний характер. Це заходи цивільно-правової, адміністративно-правової та кримінальної відповідальності.

Стаття 196 СК України передбачає відповідальність за прострочення сплати аліментів у формі пені. У разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) в розмірі 1% від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Розмір неустойки може бути зменшений судом із урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів [1]. Таким чином, для виникнення в аліментоотримувача права на пред'явлення позову про стягнення пені повинен бути наявним фактор вини з боку платника. Тобто, якщо заборгованість виникла з незалежних від останнього обставин (хвороба, затримка заробітної плати, фактична неможливість здійснювати виплати з інших поважних причин), пеню на неї нараховувати не можна. При цьому для суду не має значення форма вини аліментозобов'язаного (умисел чи необережність).

Аналіз судової практики про стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів свідчить, що суди по-різному підходять до вказаного питання і досить часто застосовують своє право зменшити розмір неустойки з урахуванням матеріального та сімейного стану платника [3, с. 184]. Крім того, потрібно звернути увагу на те, що положення ст. 196 СК України поширюються тільки на ті випадки, коли стягнення аліментів проводиться на підставі відповідного рішення суду, а не укладеного договору про сплату аліментів.

Ефективним заходом, спрямованим на спонукання боржників, які ухиляються від виконання судових рішень, до погашення заборгованості, є тимчасове обмеження на виїзд за межі України. У ст. 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [4] наведені підстави тимчасової відмови у виїзді за кордон, зокрема якщо: є нерегульовані аліментні, договірні чи інші невиконані зобов'язання; боржник ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням, рішенням іншого органу (посадової особи); щодо нього подано цивільний позов до суду. Тобто перед судом можна ставити питання про забезпечення позову як під час судового розгляду справи, так і на стадії виконавчого провадження.

Судова практика із цього питання тривалий час була неоднозначною. Враховуючи це, Верховним Судом України було здійснене узагальнення судової

практики, в якому зазначено, що вирішення судами питання про обмеження у виїзді за межі України можливе тільки у порядку, визначеному ст. 377-1 Цивільного процесуального кодексу України, та за поданням державного виконавця на підставі п. 18 ст. 11 Закону України «Про виконавче провадження» у зв'язку з ухиленням боржника від виконання судового рішення чи рішення іншого органу, що перебуває на виконанні.

Державний виконавець зобов'язаний довести суду з наданням відповідних матеріалів виконавчого провадження необхідність обмеження конституційного права боржника у виконавчому провадженні.

У судовій практиці постає питання про визначення поняття «ухилення» боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, оскільки в Законі України «Про виконавче провадження» його значення не розкрито, а практика Конституційного Суду України щодо його офіційного тлумачення відсутня. З об'єктивного боку «ухилення» – це такі діяння (дії чи бездіяльність) особи боржника, які полягають у навмисному чи іншому свідомому невиконанні нею зазначених обов'язків. У зв'язку із цим і здійснюється примусове виконання. На думку Верховного Суду України, особа, яка має невиконані зобов'язання, не може вважатися винною в ухиленні, поки не буде доведено протилежне. Наявність умислу та обставини, які є предметом посилення суб'єкта подання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України як на підставу його вимог, підлягають доведенню. Особа, стосовно обмеження права якої внесено подання, фактично позбавлена можливості довести суду, що нею було вжито усіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання [5].

Отже, законом передбачені юридичні санкції у вигляді тимчасового обмеження у праві виїзду не за наявності факту невиконання зобов'язань, а за ухилення від їх виконання. У зв'язку із цим із метою всебічного і повного з'ясування всіх обставин справи, встановлення дійсних прав та обов'язків учасників спірних правовідносин суду належить з'ясувати, чи дійсно особа свідомо не виконувала належні до виконання зобов'язання в повному обсязі або частково.

Ухилення боржника від виконання своїх зобов'язань є оцінним поняттям. Теоретично їх невиконання може бути зумовлене об'єктивними причинами, наприклад, відсутністю майна, роботи, незадовільним фінансовим станом, тривалим відрядженням, важкою хворобою тощо. Однак воно може мати і принципово інше походження, суб'єктивне, коли боржник свідомо ухиляється від виконання – має змогу виконати зобов'язання у повному обсязі або частково, але не робить цього без поважних причин. Критерій достатності вжитих боржником із метою належного виконання зобов'язання заходів визначається судом. Саме невиконання боржником самостійно зобов'язань протягом строку, про що вказує державний виконавець у постанові про відкриття виконавчого провадження, не може свідчити про ухилення боржника від вико-

нання покладених на нього рішенням обов'язків. Однією з підстав для відмови у задоволенні подань є неповнота вчинення виконавчих дій, відсутність доказів на підтвердження факту ухилення боржника від виконання своїх боргових зобов'язань і відомостей про обізнаність боржника щодо наявності відкритого виконавчого провадження та строків його добровільного виконання. Тобто у суду є достатньо підстав відмовити у застосуванні такої санкції. Так, відповідно до узагальнення стану розгляду у 2013 р. подань державних виконавчих органів державної виконавчої служби Дніпропетровської області державними виконавцями до суду за вказаною категорією виконавчих документів направлено 1 321 подання про обмеження боржників у праві виїзду за кордон. Зі вказаної кількості направлених подань задоволено лише 63, що складає близько 5% [6]. Загалом подібна ситуація спостерігається по всій Україні.

Крім того, на практиці непоодинокими є випадки, коли боржник, отримавши поштою ухвалу суду першої інстанції про обмеження його права вільно залишати територію України, оскаржує її в апеляційному порядку і за період розгляду його скарги в апеляційному суді безперешкодно виїжджає за кордон. А тому навіть у разі залишення апеляційним судом без змін ухвали суду першої інстанції встановлення судом обмеження у праві виїзду за кордон боржника втрачає будь-який сенс.

Крайнім заходом впливу на боржника є кримінальна відповідальність за несплату аліментів, передбачена ст. 164 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Але слід зазначити, що ухилення від сплати коштів на утримання неповнолітніх або працездатних дітей вважається злочином лише у разі, коли воно є злісним. Згідно із приміткою до вказаної статті КПК України під «злісним» ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміна місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що в сукупності складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів.

Тобто поняття злісності визначається в кожному конкретному випадку. Визнання судом ухилення злісним повинне бути належним чином умотивоване у вироку. Про злісний характер ухилення можуть свідчити тривалість ухилення, продовження ухилення після попередження про необхідність виконання свого обов'язку та можливість кримінальної відповідальності з боку судді чи державного виконавця, неодноразові звернення потерпілого чи інших осіб до винної особи із цього приводу тощо.

Не може визнаватися злісним ухилення від сплати аліментів чи злісним ухилення від утримання дітей, яке хоч і тривало значний проміжок часу чи мало систематичний характер, але було вимушеним із боку особи, на яку такий обов'язок покладено законом чи рішенням суду. До таких випадків слід відносити несплату аліментів особою через не-

можливість знайти роботу внаслідок хвороби тощо [7, с. 410].

У більшості випадків після того, як попередять боржника, що його буде притягнуто до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів, він на рахунок погашення заборгованості вносить деяку суму коштів, після чого виплата аліментів знову припиняється. Крім того, якщо з неплатника не вдається стягнути заборгованість за аліментами під час судового засідання, то покарання у вигляді штрафу на має продуктивності застосування. Як виявляється, притягнення боржника до кримінальної відповідальності не є фактором, який спонукає до погашення заборгованості. А отримувача аліментів найчастіше цікавить отримання коштів, а не факт притягнення до відповідальності.

У Верховній Раді України було зареєстровано ряд законопроектів, спрямованих на врегулювання аліментних правовідносин. Так, зокрема, законопроект № 2360 пропонується посилити відповідальність боржника зі сплати аліментів. Передбачається встановлення більш жорсткої кримінально-правової відповідальності. Так, за злочини за ст. 164 КПК України запропоновано виключити покарання у вигляді штрафу, збільшити кількість годин покарання у вигляді громадських робіт, а також запровадити новий вид покарання – позбавлення волі. Також проектом пропонується встановити адміністративно-правову відповідальність за ухилення від сплати аліментів, що призвело до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що в сукупності становить суму виплат за 3 місяці відповідних платежів (зараз за 6 місяців) [8]. Загалом ми підтримуємо ідею щодо посилення кримінальної відповідальності. Але, як показує досвід деяких зарубіжних країн, це повністю не вирішує питання і потрібно розробляти інші механізми впливу на боржника.

На нашу думку, дієвим засобом впливу може бути тимчасове позбавлення неплатників аліментів спеціального права, наприклад, права керувати транспортним засобом, певних ліцензій тощо (звісно, якщо це не є їх джерелом доходів) і передбачення відновлення цього права одразу після виплати заборгованості.

Висновки. Досліджуючи відповідальність за аліментними зобов'язаннями, потрібно зазначити, що на сьогодні в Україні існує проблема відсутності реальної можливості стягнення аліментних заборгованостей, особливо коли боржник не має офіційного доходу, зареєстрованого на нього майна, і що механізм притягнення до відповідальності за невиконання обов'язку з утримання неповнолітніх дітей недосконалий. Потрібно шукати нові важелі впливу і стимулювання боржників зі сплати аліментів належно та вчасно виконувати свій обов'язок із утримання, що сприятиме забезпеченню прав дітей. Таким засобом стимулювання може стати позбавлення спеціальних прав, наприклад, керування транспортним засобом. Ми пропонуємо внести доповнення до Закону України «Про виконавче провадження», якими надати право державним виконавцям звертатися

до суду із поданням про позбавлення права на керування транспортним засобом особи, яка протягом 6 місяців не виконує рішення суду щодо сплати аліментів. Але необхідно зробити виключення для осіб, для яких керування транспортним засобом є джерелом доходів або єдиним засобом для пересування. Також потрібно запровадити відповідальність за приховування боржником доходів або майна, неповідомлення про зміну роботи або місця проживання, здійснення інших діянь, які призводять до ускладнення або унеможливлення виконання рішення суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
2. Багач Е.М., Білоусов Ю.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / Е.М. Багач, Ю.В. Білоусов. – К.: Ліга, 2010. – 577 с.
3. Красицька Л.В. Неустойка як гарантія захисту права дитини на її утримання / Л.В. Красицька // Міжнародний юридичний вісник : збірн. наук. праць Нац. ун-ту держ. подат. служби України. – Ірпінь, 2015. – С. 182–188.

4. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3857-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>.

5. Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України : Узагальнення судової практики Верховним Судом України від 1 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13>.

6. Узагальнення стану розгляду у 2013 р. подань державних виконавців органів державної виконавчої служби Дніпропетровської області щодо притягнення боржників до кримінальної відповідальності та подань про обмеження боржників у праві виїзду за межі України, направлених за виконавчими провадженнями щодо стягнення аліментів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udvs-dp.gov.ua/news/article/128>.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 5-те вид. перероб. і допов. – К.: Юридична думка, 2008. – 1216 с.

8. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за ухилення від сплати аліментів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54363.

Гресь Н.М. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ БАТЬКАМИ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Статтю присвячено проблемам стягнення аліментів на утримання батьками неповнолітніх дітей. У роботі зроблено аналіз чинного законодавства, що закріплює підстави і порядок притягнення до відповідальності за невиконання аліментних зобов'язань з утримання дитини. Автор приділяє увагу особливостям цивільно-правової, адміністративно-правової та кримінальної відповідальності за несплату та прострочення сплати батьками аліментів.

Ключові слова: аліменти, утримання, стягнення аліментів, ухилення від сплати аліментів, обмеження боржника.

Гресь Н.Н. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕВЫПОЛНЕНИЕ РОДИТЕЛЯМИ АЛИМЕНТНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Статья посвящена проблемам взыскания алиментов на содержание родителями несовершеннолетних детей. В работе сделан анализ действующего законодательства, закрепляющего основания и порядок привлечения к ответственности за невыполнение алиментных обязательств по содержанию ребенка. Автор уделяет внимание особенностям гражданско-правовой, административно-правовой и уголовной ответственности за неуплату и просрочку уплаты родителями алиментов.

Ключевые слова: алименты, содержание, взыскание алиментов, уклонение от уплаты алиментов, ограничения должника.

Gres' N.M. SOME ASPECTS OF RESPONSIBILITY FOR PARENTS FAILING TO COMPLY WITH ALIMENTARY OBLIGATIONS

Ukraine is a European leader in the number of divorces as a result of which the children are left to live with one parent. The parent who does not live with the child is obliged to provide the maintenance. But quite a number of parents shy away from the responsibility to pay maintenance for minor children.

To encourage the members of family relationships to perform their duties legislation of Ukraine provided a number of measures to bring to justice for any failure or improper performance of maintenance obligations. The analysis of legal acts shows that the responsibility for violation of maintenance obligations has cross-sectoral and integrated character. These are the actions of civil, administrative and criminal liability.

Analysis of judicial practice to impose penalty because of any delay in the payment of maintenance shows that the courts have taken different approaches to this issue and quite often used their right to reduce the size of the penalty, taking into account the financial and marital situation of the payer. Also, the law stipulates legal sanctions in the form of a temporary restriction of the right to depart from Ukraine. But this sanction is applied not for the fact of failure to perform, but for the avoidance of complying with obligations. The court has sufficient grounds to refuse the application of the sanctions.

The extreme measure of impact on the debtor is criminal liability for non-payment of alimony provided by Article 164 of the Criminal Code of Ukraine. But refusal for payment of maintenance for minor children is a crime only when it is persistent.

It is necessary to find new levers and incentives for debtors to pay child support properly and in a timely manner fulfill their duty of maintenance that will help ensure the rights of children. In our opinion, the impact can be an effective means of deprivation of alimony payers' special rights such as the right to operate a vehicle, certain licenses, etc. (of course if it is not their source of income) and stipulating the restoration of this right immediately after the payment of arrears.

Key words: alimony, maintenance, recovery of maintenance, non-payment of maintenance, limiting the debtor.